

Η ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΤΟ ΥΦΟΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

[Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί απόσπασμα από τον δεύτερο τόμο του συνθετικού έργου του Wilamowitz για τον Πλάτωνα (*Platon*, τομ. I–II, Βερολίνο ²1920), στο οποίο ο συγγραφέας, ακολουθώντας τη βιογραφική – υπό την ευρεία έννοια – μέθοδο, επιχειρεί να συστήσει τον Πλάτωνα μέσα από το ίδιο του το έργο του. Στον δεύτερο τόμο του έργου ο Wilamowitz εξετάζει προβλήματα σχετικά με επιμέρους διαλόγους του Πλάτωνα και συζητεί προβλήματα κριτικής του κειμένου. Ο τόμος κλείνει με το κεφάλαιο για τη «γλώσσα και το ύφος» του Πλάτωνα, του οποίου το σημαντικότερο τμήμα μεταφράζεται στη συνέχεια. Οι παρατηρήσεις που διατυπώνει ο Wilamowitz για τη γλώσσα και το ύφος του Πλάτωνα χαρακτηρίζονται από εξαιρετική λεπτότητα και έχουν ιδιαίτερη σημασία, καθώς ο μέγιστος των κλασικών φιλολόγων της νεότερης εποχής διέθετε, ως γνωστόν, σπάνια αίσθηση του αρχαίου ελληνικού λόγου. Επιπλέον δεν υπάρχει μέχρι σήμερα, όσο και αν φαίνεται παράξενο, παρόμοια συνολική παρουσίαση που να καλύπτει σε τέτοια έκταση το ύφος και τη γλώσσα του Πλάτωνα. Ο αναγνώστης της μετάφρασης οφείλει, από την άλλη, να γνωρίζει ότι ο ίδιος ο Wilamowitz γράφει σε ύφος εντελώς ιδιότυπο και προσωπικό, γεγονός που καθιστά τα κείμενά του δυσμετάφραστα. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι από την τεράστια παραγωγή του μόνο μέρος από ένα έργο – ο πρώτος τόμος της μονογραφίας του για τον Πλάτωνα – και ελάχιστα άλλα δείγματα έχουν μεταφραστεί στα Νέα Ελληνικά.]

Εντέλει τόσο πολλά λόγια για τόσο λίγα χωρία, και από αυτά ελάχιστα μόνον θίγουν ό,τι πραγματικά θέλγει τον μελετητή: την ιδιαιτερότητα της πλατωνικής γλώσσας και τέχνης. Ο Πλάτων αντιπροσωπεύει για μας τη ζωντανή καλλιεργημέ-

νη αττική διάλεκτο της εποχής του. Όσο ο ίδιος διατρέχει την διαδρομή από τον *Ίωνα* μέχρι τους *Νόμους*, μεταβάλλεται γύρω του και η αττική διάλεκτος από τον Αντιφώντα μέχρι τον Δημοσθένη. Κατά το διάστημα αυτό ο Πλάτων δημιουργεί, ήδη από την αρχή, ένα εντελώς προσωπικό ύφος και το διατηρεί παρά τις όποιες μεταβολές, όχι χωρίς να οδηγεί ορισμένες ιδιαιτερότητες μέχρι την υπερβολή. Η επίδραση ενός τέτοιου τεχνίτη πρέπει να υπήρξε τεράστια, έστω και αν η επίδραση διαπιστώνεται στην αρχή κατά κύριο λόγο σε δουλικούς μιμητές, τους ανώνυμους συγγραφείς πλατωνικών διαλόγων, και επίσης στον Ξενοφώντα, όταν επιχειρεί να γράφει στο ίδιο πεδίο. Στον Αριστοτέλη, στις περιπτώσεις στις οποίες επιδιώκεται λογοτεχνική έκφραση, υπερισχύει η ρητορική παρ' όλα αυτά όμως στους διαλόγους του ήταν εμφανής η πλατωνική επίδραση, κάτι που πρέπει να διατηρήθηκε και στη συνέχεια. Από τη συγγραφική όμως αυτή παραγωγή έχουν φτάσει ως εμάς πολύ λίγα πράγματα. Πολύ πιο έντονη υπήρξε η επίδραση του Πλάτωνα, ήδη πριν από την πλήρη εκδήλωση του αττικισμού, στον Φίλωνα, θα υπήρξε κατά συνέπεια και στον Ποσειδώνιο, και κατόπιν στον Πλούταρχο, στον Αριστείδη, στον Λουκιανό κ.λπ., σε όλο τον όγκο της διασωθείσας μεταγενέστερης έντεχνης πεζής γραμματείας, ώστε πολλά πράγματα να τα θεωρούμε χαρακτηριστικά της Ελληνικής, ενώ δεν είναι παρά πλατωνικά. Δεν έχω καθόλου την πρόθεση να υπεισέλθω στο θέμα αυτό. Για την ιδιαίτερη γλώσσα του Πλάτωνα θέλω ωστόσο να διατυπώσω μερικές παρατηρήσεις και εντυπώσεις, πριν να τον αποχωριστώ.

Ο Πλάτων γράφει λοιπόν από την αρχή στο δικό του προσωπικό ύφος, που δεν μιμείται κανένα άλλο πρότυπο ε-

κτός από το εἶδος, το παράδειγμα, το οποίο θεάται με τα μάτια της ψυχῆς και σύμφωνα προς το οποίο προσαναγκάζει τὸ ἕτερον τῶι ἐτέρωι πρέπον τε εἶναι καὶ ἀρμόττειν, ἕως ἂν τὸ ἅπαν συστήσῃται τεταγμένον τε καὶ κεκοσμημένον πρᾶγμα¹ (Γοργίας 503e). Ὅπου μιμείται, παρωδεῖ: τον Πρωταγόρα, τον Πῶλο, τον Αγάθωνα. Και το προοίμιο του επιταφίου του² δίνει με τα ρητορικά του σχήματα σκόπιμα την εντύπωση παρωδίας. Η μίμηση του Ζήνωνα στον Παρμενίδη ήταν ένας πειραματισμός, τον οποίο όμως κατά καλή τύχη εγκατέλειψε στη συνέχεια: ήταν αντίθετος προς τη φύση του.³ Όταν αφηγείται έναν μύθο, όπως στις ἔρωτος γονάς ή στον μύθο του Ἄδη, χρωματίζει απλῶς ελαφρά τον δικό του λόγο. Αποκαλεί ευχαρίστως τους πεζογράφους, στο βαθμό που δεν είναι ρήτορες, ἰδιώτας (Συμπόσιον 178b, Φαίδρος 258d, Νόμοι 890a): η αιτία είναι ότι εκείνοι δεν διαθέτουν τέχνη, όπως οι ποιητές και οι ρήτορες. Τουλάχιστον στην αρχή, λοιπόν, ἔτσι αισθανόταν και δεν ἤθελε να είναι τίποτα περισσότερο. Αυτό που ἤθελε να εκφράσει και το εξέφρασε κατ' αρχὴν ἦταν η ὁμιλία, η διάλεκτος, η ζωντανή γλώσσα, η γλώσσα της καλλιεργημένης κοινωνίας. Αυτή τη γλώσσα χρησιμοποιούσαν εδώ και λίγο καιρό ορισμένοι Αθηναῖοι που επιθυμούσαν βέβαια να ακούσουν

¹ [«εξαναγκάζει το ένα μέρος να ταιριάζει και να αρμόζει με το άλλο, μέχρι να συγκροτήσει το σύνολο σε οργανωμένο και εὔτακτο δημιούργημα». ΣτΜ]

² [Εννοείται ο επιτάφιος που περιλαμβάνεται στον *Μενέξενο*. ΣτΜ]

³ Η μίμηση της γλώσσας του αττικού δικαίου στους *Νόμους* αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση, ἦταν απαραίτητη και παρέμεινε αποκλειστικά στο πλαίσιο της αττικής διαλέκτου. Ο Πλάτων τη χρωμάτισε σύμφωνα με το ὕφος του εκείνης της περιόδου.

μαθήματα ρητορικής, αλλά αρνούνταν σκόπιμα τον συναγωνισμό με τους ρήτορες, που ήταν κάτοχοι της ρητορικής τέχνης. Ο Κριτίας υπήρξε ο οδηγός του. Η γλώσσα αυτή χρησιμοποιήθηκε και στην κωμωδία για πρώτη φορά από τη νέα γενιά, από τον Φερεκράτη, τον Εύπολη, τον Αριστοφάνη, σε αντίθεση με τον Κρατίνο. Και ο Ευριπίδης χαμήλωσε πολύ το υψηλό ύφος της τραγωδίας στα τελευταία του έργα, για να το προσαρμόσει στη γλώσσα αυτή. Την επίδραση της τραγωδίας όμως, που είναι αισθητή στον Αντιφώντα και στον Γοργία, την απέρριψε ο νέος αυτός ζωντανός πεζός λόγος. Αντιθέτως, τα κοινά στοιχεία με την κωμωδία δύσκολα μπορούν θεωρηθούν εντελώς τυχαία, έστω και αν στις περισσότερες περιπτώσεις μπορούν να εξηγηθούν από τον κοινό καθημερινό λόγο. Αυτό ισχύει συνολικά για τη μορφολογία της γλώσσας: τους εκτενέστερους τύπους της δοτικής σε -αισι -οισι τους διατηρεί ο Πλάτων⁴, ακόμη και όταν έχουν γίνει εντελώς ξένοι στον καθημερινό λόγο. Επιβιώνουν άλλωστε μέχρι την εποχή της Νέας Κωμωδίας. Η παλαιά ποίηση και πεζογραφία της Αθήνας ήταν έντονα εξαρτημένη από την ιωνική διάλεκτο. Υπήρχε μια συνειδητή τάση απομάκρυνσης απ' αυτήν⁵, προπαντός στην κωμωδία και στον Πλάτωνα, ο ο-

⁴ Εδώ το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να ακολουθήσουμε τα χειρόγραφα, βέβαιοι ωστόσο ότι είναι αναξιόπιστα. Η ιδιαιτερότητα αυτή θεωρήθηκε τόσο χαρακτηριστική του Πλάτωνα, ώστε η μίμησή της φαινόταν ως παρωδία του Πλάτωνα. Το αποτόλμησε έτσι ο Ξενοφών, *Συμπόσιον* 2, 26, όπως διασώζεται (σε αντίθεση με τα χειρόγραφα) στον Αθήναιο.

⁵ Έστω και αν η πλατωνική χρήση του *κινδυνεύειν* για να δηλωθεί το 'φαίνεσθαι' δεν απαντά - όσο γνωρίζω - παρά μόνο στον Ηρόδοτο, πα-

ποιός όντως έτρεφε μια αδικαιολόγητη απέχθεια προς οποιοδήποτε ιωνικό χαρακτηριστικό. Αντιθέτως, απαντούν κοινά στοιχεία με την κωμωδία, όχι μόνον όπου χρησιμοποιεί λέξεις χαμηλού υφολογικού επιπέδου⁶ αλλά και γενικότερα⁷. Και αργότερα άφησε να κάνουν την εμφάνισή τους λέξεις που ήταν κατά τον 5ο αι. άγνωστες, τώρα όμως είχαν γίνει του συρμού, όπως το *δυσωπεΐν*, που σκανδάλισε έναν Φρύνιχο. Όταν συναντούμε στον Κριτία το *σᾶ*, όχι το *σῶια*, η λέξη αυτή ήταν ακόμη ζωντανή,⁸ ωστόσο του φάνηκε προσφορότερη μάλλον λόγω του αρχαϊκού αττικού της ήχου. Διατήρησε βέβαια και την αντωνυμία *οῦ οἷ ἔ*, που είναι μάλλον δύσκολο να

ραμένει ωστόσο άγνωστη η περιοχή από την οποία προέρχεται. Δάνειο όμως από τον Ηρόδοτο δεν μπορεί να θεωρηθεί, και θα πρέπει να λεγόταν έτσι στην Αθήνα, τουλάχιστον στον κύκλο του νεαρού Πλάτωνα.

⁶ Λέξεις όπως το *κορυζᾶν* που χρησιμοποιεί ο Θρασύμαχος, το *συρφετός* ο Καλλικλής, το *ύηνεΐν* ο Πρωταγόρας (*Θεαίτητος* 166c), όταν μιλούν με πιο χοντρό τρόπο. Αλλά ακριβώς στον *Θεαίτητο* ο Σωκράτης παρουσιάζεται με υπερβολικό χρωματισμό: το *ταὺ χρυσίον*, οι *γυρῖνοι* βρίσκονται στην πραγματικότητα κάτω από το επίπεδο του λόγου του· επανέρχεται επίσης και ο *συρφετός*. Παρατηρεῖ κανείς ωστόσο ότι ο *Θεαίτητος* εκβιάζει πια μια ζωντανία που δεν είναι φυσική για το συγγραφέα του.

⁷ Π.χ. *έχθοδοπός, οὐκ έτός, τευτάζω, πολλάκις* (με τη σημασία 'ίσως').

⁸ IG II² 123· το ίδιο και το σπάνιο *διωλύγιος* (πάλι στον *Θεαίτητο* 162a, σκόπιμα χοντρό), το οποίο απαντά σε μεταγενέστερους συγγραφείς μόνο ως πλατωνικό δάνειο, υπάρχει στον Αρποκρατίωνα ως παράθεμα από τον Ισαίο.

λεγόταν ακόμη, και τον δυικό των ρημάτων⁹ καθώς, όπως είδαμε, και το συσχετικό τά.

Στους νεολογισμούς δεν έβρισκε καμιά ευχαρίστηση, ενώ αντίθετα οι κωμωδιογράφοι πήγαν στην περίπτωση αυτή πολύ μακριά, και η ρητορική από τη μεριά της κυκλοφόρησε ένα σωρό ονοματικές καταλήξεις σε *-σις -μα και -ικος*, όπως επίσης και παράγωγα ρήματα. Με αυτά ο Πλάτων είναι φειδωλός. Εντύπωση προξενούν στο ύφος της γεροντικής περιόδου σύνθετα με το περιττό *δια-*: *διαμάχη, διάστασις, δίοψις, διαιώνιος, διαποικίλλων, διαχρηματίζειν, διευλαβεῖσθαι*. Όταν η διαλεκτική του τον αναγκάζει να χρησιμοποιήσει την *διάνοιαν* με νέα σημασία (*Πολιτεία* 533d) ή να σχηματίσει το ουσιαστικό *ποιότης*, ζητεί συγγνώμη, και τα πολυάριθμα, ενμέρει κάτι παραπάνω από ασυνήθιστα, σύνθετα στον *Σοφιστή* και στον *Πολιτικό* έχουν δημιουργηθεί για να έχουν εφήμερη ζωή, όπως αυτή που είχαν¹⁰. Κάτι ιδιαίτερο αποτελεί η τεχνική γλώσσα των διαφόρων επαγγελημάτων, του ψαρά στον *Σοφιστή* του υφάντη στον *Πολιτικό*. Όταν αναφέρεται σε τέτοιους χώρους, οι *κυρίαί λέξεις* δεν του προξενούν κανένα φόβο, παρότι είναι *termini technici*, και τον θαυμάζουμε που τις κατέχει, αφού μόνο από το στόμα των τεχνιτών θα μπορούσε να τις πάρει. Καθόλου παράξενο λοιπόν που για συγκεκριμένες

⁹ Τον δυικό τον διατήρησε από τα νιάτα του και ο Ισοκράτης. Πέθανε μαζί του το 338 π.Χ.

¹⁰ Όταν απαντούν συχνότερα λέξεις όπως το *ἀλεξιφάρμακα*, που πρέπει να ηχούσε στους Αθηναίους ξένο και ποιητικό, τότε προφανώς είχαν εισαχθεί από ξένους γιατρούς και φαρμακοποιούς.

λέξεις η γνώση μας παραμένει λειψή¹¹. Δεν πρόκειται για γλώσσες αυτές τις απέφυγε¹². Όμως και τη σύνθεση ρημάτων με περισσότερες από μία προθέσεις, όσο γράφει με φυσικότητα, δεν τις αγαπά, σε αντίθεση με την τραγωδία και την ελληνιστική γλώσσα, αλλά εμμένει κατά προτίμηση στους παλαιούς δραστικούς σχηματισμούς, στα «δυνατά ρήματα», όπως τα ονόμασε τόσο ωραία ο J. Grimm. Ότι τους χρόνους και τις εγκλίσεις τις διακρίνει με απόλυτη αυστηρότητα και ότι γνωρίζει να χειρίζεται ολόκληρο το πληκτρολόγιο του εξαίσιου αττικού ρήματος, δεν χρειάζεται καν να ειπωθεί. Στον Δημοσθένη μπορεί ήδη να αισθανθεί κανείς την βραδεία κατάπτωση, π.χ. στην επέλαση του παρακειμένου.

¹¹ Π.χ. το προσαγωγίον (*Φίληβος* 56c1), ένα εργαλείο του ξυλουργού.

¹² Στα δάνεια από ξένη ορολογία ανήκουν επίσης οι ρητορικοί όροι, πολυάριθμοι στον *Φαίδρο*. Οι κεκαλλιεπημένοι λόγοι στην *Απολ.* 17b9 δίνουν την αίσθηση ξένου ήχου: ο Αθηναίος δεν θα έλεγε *καλλιεπειῖν*. Ξένη λέξη στην Αθήνα είναι επίσης το *μανός*, που κάνει την εμφάνισή του από τον *Τίμαιο* και εξής, λέξη που είχε μείνει από την ανάγνωση φυσιογνωστικών έργων. Όταν σχηματίζει στον *Σοφιστή* 239b4 την *ὀρθολογία*, η λέξη χρησιμοποιείται αντί για τὸν ὀρθὸν λόγον λέγειν και δεν αντικαθιστά την ιωνική *ὀρθόεπεια* του Πρωταγόρα. Παράξενη είναι στους *Νόμους* 635c8 η *πρὸς τὴν ἡδονὴν γλυκυθυμία*, η τρυφερή δεκτικότητα και παράδοση στις απολαύσεις, επειδή η λέξη στους μεταγενέστερους, ιδιαίτερα στον Πλούταρχο, δυνατόν να ανάγεται στο χωρίο αυτό· έπειτα είναι μοναδική, μπορεί ωστόσο να θεωρηθεί επινόηση του Πλάτωνα μόνο στο βαθμό που το *γλυκύθυμος* πέρα από την ποιητική του χρήση (δίπλα στο *ἀγανόφρων* *Ιλ.* Υ 467, επίθετο του Έρωτα και του Ύπνου στον Αριστοφάνη από την παλαιότερη λυρική ποίηση) εξυψώνεται προς την κατεύθυνση της *animi molities* [‘μαλθακότητα της ψυχής’, ΣτΜ].

Ιδιαίτερα χαρακτηριστική για τη γλώσσα του Πλάτωνα είναι η χρήση των μορίων, τα οποία χρησιμοποιεί ευθύς εξ αρχής απλόχερα, οδηγώντας τη χρήση τους συν τω χρόνω σε μια όχι πολύ ευχάριστη μανιέρα. Κανένας αρχαίος Έλληνας δεν χρησιμοποίησε τόσο έντονα και μάλιστα μέχρι καταχρήσεως το τε – τε, κανένας τόσο έντονα το γε και το δή¹³ και το αἶ απομακρυσμένα. Όλο και πιο συχνά παίρνει το θάρρος να συνεχίζει το τε, όταν δεν ακολουθεί αμέσως το συσχετικό, με το τ' αἶ ή επίσης με το δ' αἶ, το μήτε με το μήτε ή το μηδὲ με το αἶ. Το οἶν, το οποίο και πολύ συχνά και συνδεόμενο με πολλούς τρόπους εμφανίζεται, ως οὔκουν (όπου θα ήταν καλύτερα να γράφαμε οὔκ οἶν), οὔκοῦν, μὲν οἶν, δ' οἶν, γοῦν, ενισχύεται ήδη από νωρίς με το δή. Το μὴν συνδέεται μέσω του γέ τοι (που καθεαυτό δεν επανέρχεται τόσο συχνά όσο στην κωμωδία) με το καί ή το μὲν, όχι όμως μόνο με τον τρόπο που είμαστε συνηθισμένοι από το καί τοι ή μὲν τοι, ώστε να δημιουργούνται δηλαδή αντιθετικά μόρια, αλλά το καί τοι (το οποίο αντίστοιχα δεν θα έπρεπε να το γράφουμε σαν μια λέξη) είναι ένα εμφατικό καί, ένα atque, όχι ένα atque¹⁴, ενώ το

¹³ Το δή ἄν συμπτυγμένο σε δᾶν και χρησιμοποιούμενο στη θέση του ἄν δεν υπάρχει ούτε στον Πλάτωνα ούτε στα αρχαία ελληνικά γενικά. Ο Usener προσέφερε υπηρεσία τεκμηριώνοντας τη χρήση του σε όψιμους συγγραφείς, αλλά οι αιώνες που μεσολάβησαν έχουν σημασία, και αποτελεί πλάνη να στηρίζει κανείς ολόκληρο οικοδόμημα σε λίγα αντιγραφικά σφάλματα.

¹⁴ Γοργίας 452e4. Ο ρήτορας είναι κυρίαρχος. Η ευφράδειά του υποτάσσει το λαό στη λαϊκή συνέλευση και στο δικαστήριο. καί τοι ('και πράγματι') ἐν ταύτῃ τῇ δυνάμει δοῦλον μὲν ἔξεις τὸν ἰατρόν κτλ. Στην Πολιτεία 440d4 ο Σωκράτης συγκρίνει αυτόν που θέλει να λάβει εκδίκηση,

μέντοι είναι έντονα βεβαιωτικό. μέντοι νή Δία απαντά ήδη στον *Ιωνα* 531d και στην *Απολογία* 35c. Με τα μόρια κατορθώνει ο Πλάτων να εκφράσει τις αποχρώσεις της διαβεβαίωσης και της συγκατάθεσης ή της αμφιβολίας· είναι αναμφισβήτητο ωστόσο ότι συν τω χρόνω μείωσε με τη σπάταλη χρήση την αξία του εκφραστικού αυτού μέσου.

Η μορφή της συζήτησης έχει ως επακόλουθο να υπερτερούν η ερώτηση και η απάντηση, ενώ η τελευταία παραλάσσει πολύ συχνά απλώς την έκφραση της συμφωνίας. Στατιστικά έχει εξαντλήσει το θέμα η κοπιαστική συλλογή υλικού από τον H. von Arnim¹⁵, αλλά οι μετρήσεις δεν αρκούν. Το πάνυ γε, πάνυ μέν οὖν κ.τ.ό. δεν διαφέρουν βέβαια, αλλά τα

από μια άποψη, με τσοπανόσκυλο. Ο Γλαύκων συμφωνεί, «καίτοι στην πολιτεία μας πρέπει οι φύλακες να υπακούουν όπως οι σκύλοι». Συνεπώς εδώ έχουμε βεβαίωση, όχι ένα αντιθετικό ‘και όμως’. Παρομοίως στο 583b6. *Θεαίτητος* 187c2: ή να βρούμε το ζητούμενο ή να αποβάλουμε την ψευδαίσθηση ότι γνωρίζουμε κάτι, καίτοι οὐκ ἂν εἴη μεμπτός μισθός ο τοιοῦτος. «Και πράγματι δεν πρέπει να περιφρονείται ο μισθός αυτός» (έστω και αν αυτό θα σήμαινε μια απογοήτευση). Κάτι τέτοιο είναι πολύ σπάνιο σε άλλους συγγραφείς· από τους ποιητές και την πεζογραφία του 5ου αι., όπου βέβαια το καίτοι είναι πολύ αγαπητό, δεν το θυμάμαι· θα είναι πολύ σπάνιο, αλλά το παρατήρησα στον στ. 1269 των *Νεφελών* του Αριστοφάνη. Είναι βεβαιωτικό στην απάντηση ἀληθέστατα μέντοι λέγεις στον *Σοφιστή* 245b7. *μυρία μέντοι νή Δία* στον *Φαίδωνα* 73d11.

¹⁵ [O Wilamowitz εννοεί κυρίως τη μελέτη «Sprachliche Forschungen zur Chronologie der platonischen Dialoge», *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, Philos.-hist. Klasse 169.1, 1912, ίσως και το «De Platonis dialogis quaestiones chronologicae», στο *Vorlesungsverzeichnis der Univ. Rostock f. das Winter-Semester 1896*. ΣτΜ]

κᾶμοι δοκεῖ, ἀνάγκη, ἴσως διαφοροποιούνται βαθμιαία, και η προθυμία των συνομιλητῶν γίνεται αισθητή στη χρήση τους. Ως σύνολο αυτές οι απαντήσεις ανταποκρίνονται σίγουρα στην καθημερινή ζωή. Για τις προσφωνήσεις που χρησιμοποιεῖ ο Σωκράτης αυτό δεν είναι τόσο σίγουρο. Με τα *θανμάσιε, μακάριε, δαιμόνιε* είναι δύσκολο να προσφωνούνταν τόσο συχνά οι Αθηναῖοι, με το *ᾧ παῖ κείνου τάνδρός* πιο πολύ υποκλίνονταν μπροστά στην ευγενική καταγωγή, με το *ᾧ καλὲ παῖ* μπροστά στην ωραιότητα, με το *ᾧ μιανὲ μετέτρεψαν* μια χοντράδα σε φιλοφρόνηση. Είναι χαρακτηριστικό ὅτι το *ᾧ τᾶν* (τάλαν) απαντᾶ μόνο στην *Απολογία* 25c, ὅπου ο Σωκράτης συμπεριφέρεται προς τον Μέλητο χωρίς ευγένεια. Το απέφυγε αυτό αργότερα¹⁶. Γι' αυτό ηχεί και πιο παράξενα το *ᾧ μέλε* στον *Θεαίτητο* 178e, και μάλιστα προς τον Θεόδωρο. Ανήκει στις ασυνήθιστα δυνατές φράσεις αυτού του διαλόγου. Και τα δύο τα χρησιμοποίησε σε πολύ μεγάλο βαθμό ο κοινός λόγος, ὅπως δείχνει η κωμωδία. Ο κοινός λόγος χρησιμοποίησε επίσης ιεροπρεπεῖς διαβεβαιώσεις, *νῆ τοὺς θεοὺς, νῆ Δία* κλπ., που στη γλώσσα μας συχνά τις ονομάζουμε κατάρεις. Το *πυπιάξ ᾧ Ἡράκλεις* στον *Ευθύδημο* 303a ανήκει σ' αυτές.

¹⁶ Αποτελεῖ λυδία λίθο για τις μη γνήσιες επιστολές: στην τρίτη (319e1) θα πρέπει να δεχτούμε ὅτι προσφωνεῖ μ' αυτόν τον τρόπο ο Πλάτων τον Διονύσιο και μάλιστα στο τέλος της επιστολής: αναλόγου επιπέδου είναι βέβαια και το περιεχόμενο της πρότασης. Παρομοίως φαίνεται από την προσφώνηση *ᾧ γλυκύτατε* ὅτι ο *Ἰππαρχος* 227d4 είναι μεταπλατωνικός: για πρώτη φορά στην μεταγενέστερη κωμωδία γίνεται εύχρηστη η προσφώνηση αυτή. Το *ὡς γλυκὺς εἶ* στον *Ἰππία* I 288b8, ἀντὶ του πλατωνικοῦ ἡδύς, αποτελεί ἐπίσης ἐνδειξη της καταγωγῆς του.

Με τα επιφωνήματα είναι φειδωλός ο Πλάτων. Το *βαβαί* το χρησιμοποιεί συχνά, το *ἰοῦ ἰοῦ* υπάρχει στον *Γοργία* 499b, όπου εικονογραφεί μια έκπληξη που προκαλεί οργή, και στην *Πολιτεία* 432d, όπου πρόκειται για το κάλεσμα του κυνηγού που έχει ανιχνεύσει το θήραμα, όπως στους *Ιχθυευτές*. Οι επίσημες διαβεβαιώσεις είναι πολυάριθμες, δεν σωρεύει ωστόσο τα ονόματα των θεών, δεν χρειάζεται άλλωστε πολλά, χρησιμοποιεί όμως συχνά το παράξενο στο στόμα ενός άνδρα *ἡ τὴν Ἥραν*, το οποίο υιοθετεί και ο Ξενοφών, είτε επειδή πρόκειται για μίμηση είτε γιατί έγινε δεκτό από την κοινωνία που και οι δύο ανήκαν. Το *πρὸς Διὸς καὶ Ἀπόλλωνος* στους *Νόμους* 662b εξηγείται από το γεγονός ότι ο Δίας είχε βοηθήσει τον Μίνωα στη νομοθεσία, το ίδιο και ο Απόλλων τον Λυκούργο. Ζωηρές εκφράσεις, οι οποίες μάλλον ‘τρώνε’ κάτι, κατάγονται σίγουρα από τη γλώσσα της καθημερινής ζωής, έστω και αν δεν τις βρίσκουμε πια στην κωμωδία, η οποία για την περίοδο βέβαια που ζει ο Πλάτων δεν μας προσφέρει σχεδόν τίποτα. Τέτοιου είδους είναι το *ἄλλο τι*, που έχει γίνει σχεδόν ερωτηματικό μόριο, το γυμνό *εἶπερ* (*Ευθύδημος* 296b, *Πολιτεία* 497e), το οποίο αργότερα βρίσκουμε, για παράδειγμα, και στον Φιλόδημο, το *εἰ μή τι*, ‘αν όχι τίποτε άλλο, τουλάχιστον’ (*Πολιτεία* 502a, 509c). Ο λόγος είναι γεμάτος από γνωστά παραθέματα, παροιμίες, ποιητικά χωρία· κάποια απ’ αυτά, που χαρακτηρίζονται ως *τὸ λεγόμενον*, δεν μπορούσαν πια να τα εξηγήσουν οι αρχαίοι συλλογείς παροιμιῶν, ενώ και μερικές φράσεις από την ποίηση δεν θα τις παρατηρήσουμε, ίσως μόνο μερικές φορές αναγνωρίσουμε την απήχηση του τραγικού τόνου, π.χ. στις φράσεις *ἀλλ’ ἀντίθες τοι* (*Γοργίας* 461e), *μήπω μέγ’ εἶπης* (*Σοφιστής* 238a ~ *Σοφοκλής Τυρώ*

απόσπ. 601, από όπου το παρέλαβαν οι παροιμιογράφοι), και έτσι θα συνέβη και σε πολλούς αναγνώστες.

Η μεταφορά δεν είναι σε καμιά περίπτωση χαρακτηριστική του ύφους¹⁷, όσο ο διάλογος παραμένει διάλογος, και κινείται στα όρια που επιβάλλει η αρκετά αυστηρή αττική ευπρέπεια. Γνωρίζουμε ότι με τέτοια μέσα ακριβώς, με τολμηρές μεταφορές, ο λόγος ενώπιον του πλήθους είχε επιτυχία¹⁸, αλλά το καλλιεργημένο γούστο τις απέρριπτε. Γι' αυτό και χρησιμοποιεί με ακόμη μεγαλύτερη ευχαρίστηση πραγματικές παρομοιώσεις και μεταφορές, στις οποίες επίσης ευχαρίστως σταματά για πολύ. Του χρησιμεύουν βέβαια συχνά για να καθιστά τη διδασκαλία του εποπτικότερη, και τις χρησιμοποιεί για να συνθέτει, όπως ακριβώς κάνει ο Όμηρος με τις παρομοιώσεις του. Δεν χρειάζεται να υπενθυμίσω τον μαγνήτη του *Ίωνα* (533d), την τυχαία εύρεση του σωστού δρόμου (*Μένων* 97a), την αλογόμυγα ή τη νάρκη της θάλασσας (*Μένων* 80a) του Σωκράτη. Αυτή την ευρηματικότητα δεν την χάνει ο Πλάτων ποτέ: οι κήρινες πινακίδες (191c-d) και ο περιστερώννας (197d) στον *Θεαίτητο*, η σύγχυση ενός ακατέργαστου *άνδριάντος* με έναν άνθρωπο στον *Φίληβο*

¹⁷ Οι συχνές εκφράσεις από τη γλώσσα των παλαιστών (*πάλαισμα*, *καταβάλλειν*) και των ναυτικών (*τρικυμία* κ.τ.ό.) ήταν τόσο συνηθισμένες που δεν μετρούν.

¹⁸ Αριστοφάνη *Ιππής* 464. Οι δυο δημαγωγοί του συναγωνίζονται μεταξύ τους σε μεταφορές από το χώρο των επαγγελματιών τους (369 κ.ε.). Το ότι ο Δημοσθένης, τόσο ευαίσθητος στην επιλογή των λέξεων, μίλησε στην Πνύκα διαφορετικά το γνωρίζουμε από τον Αισχίνη (3, 66).

(38d)¹⁹ το αποδεικνύουν. Οι αλληγορίες των ναυτικών (488) και του σπηλαίου (514 κ.ε.) στην *Πολιτεία*, το άρμα της ψυχής στον *Φαίδρο* (246 κ.ε.), που είναι πολύ λεπτομερειακές, αποτελούν λαμπρά επιτεύγματα. Μερικές φορές, όπως για παράδειγμα στον *Θεαίτητο* (165d), η εκμετάλλευση της παρομοίωσης μπορεί να φαίνεται υπερβολική. Η παρομοίωση ωστόσο είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από τη μεταφορά, που αποτελούσε συστατικό του ποιητικού, του διθυραμβικού ύφους. Η μεταφορά ανήκει στο ποιητικό ύφος της γεροντικής ηλικίας του Πλάτωνα· εκεί εντρυφά σε τέτοιου είδους επινοήσεις, ξεπερνώντας ενίοτε το μέτρο.²⁰

Η σημαντικότερη συνέπεια του συζητητικού ύφους αφορά τη δομή της πρότασης. Η τελευταία πρέπει να είναι το αντίθετο της *κατεστραμμένης λέξεως*, αλλά η *είρομένη* ταιριάζει μόνο στη διήγηση.²¹ Εξωτερικά ο ζωντανός λόγος γίνεται εμ-

¹⁹ Είναι αρκετά ενδιαφέρον. Οι βοσκοί, λοιπόν, τοποθέτησαν σε μια πηγή ένα *άγαλμα*, το οποίο έμοιαζε από μακριά με έναν άνθρωπο. Συνεπώς δεν πρόκειται πλέον για έναν ιθυφαλλικό Ερμή, αλλά για μια πραγματική απεικόνιση ανθρώπου, όπως περίπου ο Πρίαπος στο πρώτο ειδύλλιο του Θεοκρίτου· μόνο που ο θεός δεν είχε αυτό το όνομα.

²⁰ Ο δίκαιος κριτικός του *Περί ύφους* 32, 7 το παραδέχεται. Το διθυραμβικό αυτό στοιχείο το είχε φέξει ήδη ο Δικαίαρχος (Διογένης Λαέρτιος III 38), το απέδωσε όμως πιθανώς ως *μειρακιῶδες* στα νεανικά χρόνια του Πλάτωνα και γι' αυτό χρονολόγησε λανθασμένα τον *Φαίδρο*.

²¹ [Ο Wilamowitz αναφέρεται στα δύο είδη περιόδων σύμφωνα με τον Αριστοτέλη. Το πρώτο είδος, η *λέξις είρομένη*, χαρακτηρίζει ιδιαίτερα το ύφος του Ηροδότου και των πρώιμων λογογράφων: οι προτάσεις και τα κώλα συνδέονται μεταξύ τους παρατακτικά με συνδέσμους και μόρια, όπως οι κρίκοι μιας αλυσίδας, η οποία θεωρητικά μπορεί να συνεχίζεται

φανής στις παραβιάσεις της ορθής σύνταξης, και συνήθως γίνεται αντικείμενοπραγματεύσεως από αυτή τη σκοπιά. Έπειτα, υπάρχουν σχήματα λόγου, ελλείψεις, υπερβατά, καταχρήσεις²² κάθε είδους. Αλλά αυτή είναι η οπτική του ρητοροδιδάσκαλου, και για ανακόλουθα μιλάμε έχοντας ως αφετηρία τη γραμματική, την αυστηρή λογική της οποίας εκλαμβάνουμε ως κανόνα. Οφείλουμε όμως να το κάνουμε: η γραμματική είναι η μετρητική της τέχνης μας. Αλλά θα ήταν λάθος να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι ο Πλάτων απομακρύνεται σκόπιμα από το κανονικό, ότι δηλαδή πρώτα σχεδιάζει κάτι και κατόπιν, χάριν ενός συγκεκριμένου αποτελέσματος, το τροποποιεί. Ο Πλάτων μιλά πολύ περισσότερο όπως εκφράζεται ελεύθερα ο άνθρωπος, πλάθοντας και μεταπλάθοντας τα λόγια σύμφωνα με τη σκέψη, έτσι ώστε η πρόταση να παραμένει σε ροή όπως η σκέψη. Όποιος τολμά να γράφει έτσι πρέπει το δίχως άλλο να κατέχει την ύψιστη τέχνη να παραμένει κατανοητός, όπως θα ήταν στην προφορική ομιλία, παρά το γεγονός ότι το νεκρό γράμμα δεν μπορεί να αποδώσει τον τονισμό, τη μουσικότητα του λόγου.

(μετάφραση: Σταύρος Τσιτσιρίδης)

επ' άπειρον. Το αντίθετό της, η λέξις κατεστραμμένη, χαρακτηρίζεται από την οργανική δόμηση της περιόδου, τα μέρη της οποίας συγκροτούν ένα όλον με αρχή και τέλος. ΣτΜ]

²² [Σχήμα λόγου στο οποίο μια λέξη δεν χρησιμοποιείται με την κυριολεκτική της σημασία, αλλά κατ' αναλογία, π.χ. ὀφθαλμὸς ἀμπέλου. ΣτΜ]